

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

Journal of Geography and Urban Space Development Vol. 12, No.4 (Winter 2026) – Serial Number 31

Identification and Explanation of the Role of Key Actors in the Spatial Organization of the Karaj Metropolitan Region Using Structural Analysis Technique

Abdolreza Azizifard

Ph.D. Candidate of Geography and Urban Planning, Sistan and Baluchestan University
Reza.azizifard58@gmail.com

Eisa Ebrahimzadeh¹

Professor of Geography and Urban Planning, University of Sistan and Baluchestan^{2*}

Mojtaba Rafieian

Professor of Urban Planning, Tarbiat Modarres University, Tehran, Iran
rafiei_m@modares.ac.ir

Morteza Ghorchi

Assistant Professor, Political Geography Department, Shahid Beheshti University
m_ghourchi@sbu.ac.ir

Received: 19 October 2025

Accepted: 18 March 2026

PP. 158-184

Abstract

The production of space and place is a political phenomenon and a key concept in geography, closely linked to the social and human dimensions of society. As such, spatial planning requires a deeper understanding of human and social factors and their interests. Metropolitan areas, due to their concentration of power and wealth, possess specific spatial-social complexities, and their spatial organization is directly tied to power structures. This study aims to identify the key actors involved in the spatial organization of the Karaj metropolitan region during 2024–2025 (1403–1404 in the Iranian calendar). Research variables include spatial organization and key actors from governmental- state, governmental-public, private, non -governmental, and household sectors. The research is applied in nature and conducted using a mixed-methods approach (documentary and survey-based) and the MICMAC structural analysis technique. The results indicate that the key actors influencing the spatial organization of the Karaj metropolitan region are primarily from governmental-state institutions, such as the Supreme Council for Urban Planning and Architecture, Ministry of Interior, Governor's Office, Provincial Planning and Development Council, the Iran Urban Regeneration Company, New Towns Development Company, Provincial Department of Roads and Urban Development, Housing Foundation, and the Provincial Management and Planning Organization. Large private landowners also play a critical role. Furthermore, findings show that the decision-making process in Karaj, like other urban areas in Iran, is predominantly top-down, with local institutions and citizens having minimal influence. In this structure, landowners and powerful groups exert significant influence on spatial development through their connections with the state.

Keywords: Key actors; spatial organization; structural analysis; metropolitan region; Karaj

¹. Corresponding Author: Email: iazh@gep.usb.ac.ir

Extended Abstract

1. Introduction

The spatial organization of metropolitan areas constitutes one of the most complex subjects within urban and regional planning. At this scale, space functions as a framework for the interaction of diverse activities, institutions, and decision-making processes. In such contexts, the distribution of power, resources, and responsibilities among a wide range of actors—including governmental bodies, the private sector, and local organizations—plays a decisive role in shaping patterns of spatial growth and development. Consequently, a systematic understanding of the interactions among these actors, as well as the identification of their respective positions and roles, provides a critical foundation for effective policymaking and spatial planning at the macro, meso, and micro levels.

In recent decades, accelerated urbanization, the expansion of metropolitan boundaries, and the increasing concentration of population and activities in peripheral zones have given rise to complex spatial systems characterized by a high degree of interdependence among physical, economic, environmental, and institutional decision-making processes. The Karaj metropolitan region exemplifies this condition. Owing to its proximity to Tehran and its intermediary position within the national settlement system, the region is shaped by both national-level policy interventions and local development dynamics. Consequently, its pattern of spatial organization reflects the interaction of multiple forces operating across different scales of urban and regional governance.

2. Method

The primary objective of this research is to identify and elucidate the roles of key actors in the spatial organization of the Karaj metropolitan region, with particular emphasis on the causal and reciprocal relationships among influential institutions and organizations. To this end, the study adopts an analytical–exploratory approach grounded in the structural analysis method, a well-established tool in futures studies and complex systems analysis that enables the simultaneous examination of interdependencies and influence relationships among multiple factors. Data were collected through a combination of documentary and field-based methods. These included library research, analysis of upper-level urban plans and policy documents, and semi-structured interviews with 25 experts and specialists in urban planning, regional planning, and urban management in Alborz Province. The selected participants possessed not only professional familiarity with the national planning framework but also in-depth knowledge of spatial development processes in Karaj and its surrounding areas.

In the initial stage, theoretical review and analysis of higher-level documents led to the identification of 32 variables as preliminary factors influencing the spatial organization of the Karaj metropolitan region. Subsequently, expert judgment was employed through the completion of a cross-impact matrix questionnaire to determine the relationships among these variables. The resulting data were analyzed using MIC MAC software, which calculates the influence and dependence indices of variables. This process facilitated the mapping of system dynamics and, ultimately, the identification of key and strategic variables shaping the metropolitan spatial structure.

3. Results

The findings of the structural analysis indicate that a number of national- and provincial-level institutions play a dominant role in shaping the spatial organization of the Karaj metropolitan region. Key actors include the Supreme Council for Urban Planning and Architecture, the New Towns Development Company, the Iranian Urban Regeneration Company, the Alborz Provincial Governorate, the Agricultural Jihad Organization, the Organization of Industry, Mine and Trade, the Housing Foundation of the Islamic Revolution, and the county governorates. These institutions occupy the highest positions in terms of influence within the system, and their policies and decisions largely determine the overarching trajectory of spatial transformation across the region. In contrast, local-level actors—such as city councils, municipalities, community-based organizations, and certain private investors—function primarily as recipients of influence rather than as active decision-makers.

Beyond formal institutional actors, landowners and landlords emerge as influential stakeholders in processes of physical development and land-use change, particularly within informal spatial dynamics. Operating through informal networks and economic linkages, these groups exert considerable influence over urban decision-making, frequently redirecting or reshaping officially adopted development plans and policy frameworks.

An examination of inter-actor relationships further reveals that the decision-making structure governing the Karaj metropolitan region is highly centralized and predominantly top-down. Policy formulation is largely driven by national and provincial authorities, while the participation of local institutions and participatory mechanisms remains limited. This configuration has contributed to a degree of structural instability within the regional planning system, as heavy reliance on central government decisions—combined with overlapping institutional mandates—has hindered the establishment of a coherent and integrated spatial management framework.

4. Discussion and Conclusion

In general, the findings of the study indicate that governmental and quasi-governmental organizations constitute the primary driving forces in the spatial organization of the Karaj metropolitan region. Owing to their extensive institutional resources, formal authority, and legally sanctioned mandates, these actors exert a decisive influence over the direction and configuration of spatial development.

In terms of relative significance, landowners and major property holders rank next, functioning as key economic stakeholders within the regional system. Through strategic interaction with formal institutions and, at times, by influencing local decision-making processes, they consolidate and reproduce their role in shaping spatial transformations. Accordingly, the spatial system under investigation may be characterized as semi-stable, operating under the simultaneous pressures of top-down institutional directives and bottom-up socio-economic dynamics.

The findings further suggest that enhancing the effectiveness of the planning system and achieving sustainable spatial organization require the institutionalization of stronger mechanisms for cooperation and coordination among diverse actors. In particular, clarifying and redefining the mandates of overlapping institutions, increasing transparency in decision-making processes, and establishing structured participatory frameworks between governmental bodies and local stakeholders constitute essential prerequisites for balanced and sustainable development in the Karaj metropolitan region.

Keywords: key actors, structural analysis, spatial organization, Karaj metropolitan region.

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

مجله جغرافیا و توسعه فضای شهری، سال دوازدهم، شماره ۴، زمستان ۱۴۰۴، شماره پیاپی ۳۱

شناسایی و تبیین نقش بازیگران کلیدی سازمانیابی فضایی منطقه کلانشهری کرج با کمک تکنیک تحلیل ساختاری

عبدالرضا عزیزی فرد (دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران)

Reza.azizifard58@gmail.com

عیسی ابراهیم‌زاده آکباد (استاد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران، نویسنده مسئول)

iazh@gep.usb.ac.ir

مجتبی رفیعیان (استاد شهرسازی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران)

rafiei_m@modares.ac.ir

مرتضی قورچی (استادیار جغرافیای سیاسی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران)

m_ghourchi@sbu.ac.ir

تاریخ تصویب: ۱۴۰۴/۱۲/۲۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۷/۲۷

صص ۱۵۸-۱۸۴

چکیده

تولید فضا و مکان یک پدیده سیاسی و مفهومی کلیدی در جغرافیاست که با ابعاد اجتماعی و انسانی جوامع درآمیخته است. به همین دلیل، برنامه‌ریزی فضایی نیازمند درک عمیق‌تری از عوامل انسانی-اجتماعی و منافع آنها است. در این میان، مناطق کلانشهری، به دلیل تمرکز قدرت و ثروت، دارای پیچیدگی‌های فضایی-اجتماعی ویژه‌ای هستند و سازمان‌یابی فضایی آنها با ساختارهای قدرت در ارتباط مستقیم است. هدف این پژوهش، شناسایی بازیگران کلیدی در سازمان‌یابی فضایی منطقه کلانشهری کرج در بازه زمانی ۱۴۰۳-۱۴۰۴ است. متغیرهای پژوهش شامل سازمان‌یابی و بازیگران کلیدی از نهادهای حکومتی-دولتی، حکومتی-عمومی، خصوصی، شکل‌های غیردولتی و خانواده می‌باشد. پژوهش از نوع کاربردی و با روش ترکیبی (اسنادی و پیمایشی) و بهره‌گیری از تکنیک تحلیل ساختاری (MICMAC) انجام شده است. نتایج مدل تحلیل ساختاری نشان داد که بازیگران کلیدی در فرآیند سازمان‌یابی فضایی منطقه کلانشهری کرج، از زیرمجموعه نهادهای حکومتی-دولتی، شامل شورای عالی شهرسازی و معماری، وزارت کشور، استانداری، شورای برنامه‌ریزی و توسعه استان، شرکت بازآفرینی شهری ایران، شرکت عمران شهرهای جدید، اداره کل راه و شهرسازی، بنیاد مسکن استان، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان و نیز زمین‌داران بزرگ، که زیرمجموعه بخش خصوصی است، می‌باشند. همچنین، نتایج نشان داد که؛ روند تصمیم‌گیری‌های مدیریتی در منطقه کلانشهری کرج، همانند دیگر نقاط سکونتگاهی کشور، فرآیندی از بالا به پایین است و نهادهای سطوح محلی و شهروندان در آن ضعیف‌ترین جایگاه را دارند. در این میان، ملاکین و گروه‌های قدرتمند، از طریق دولت در تهیه طرح‌های توسعه و تحولات فضایی، نقش مؤثری ایفا می‌کنند.

کلیدواژه‌ها: بازیگران کلیدی، تحلیل ساختاری، سازمان‌یابی فضایی، منطقه کلانشهری کرج.

۱. مقدمه

لوفور فضا را امری سیاسی و ایدئولوژیک می‌داند (افروغ، ۱۳۹۶، ص. ۱۸۲) و آن را صحنه‌ی اصلی مبارزات سیاسی معاصر معرفی می‌کند (حسین‌الحق^۱، ۲۰۱۲، ص. ۱). چنین نگرشی، فضا را مفهومی پویا و در حال تحول نشان می‌دهد که ساختار آن متأثر از تراکم و شدت نیروهای اجتماعی، اقتصادی و سیاسی است (رفیعیان، ۱۳۷۵، ص. ۵).

فضای هر دوران بازتاب پدیداری شکل‌بندی‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی خاص آن دوران می‌باشد. این فضا تحت تأثیر تاریخ، تصمیم‌سازی‌ها و تحولات اجتماعی، به گونه‌ای تکامل می‌یابد که گاه موجب تغییرات مقطعی یا موضعی در ساختار فضایی می‌شود (همان، ص. ۵). بنابراین، با توجه به پیچیدگی فرآیندهای حاکم بر فضا، روند تحولات آن ساده نبوده و عوامل و متغیرهای دخیل فراوانی وجود خواهند داشت که نظام فضایی شهر را در راستای اهداف و منافع خود تحت تأثیر قرار می‌دهند (خوجم‌لی و همکاران، ۱۳۹۵، ص. ۹). به طوری که، نمایش فضا، طرح کلی یک مجموعه پیچیده از متغیرها و سطح قدرت و سیاست را به عنوان شاخص‌های مهم ترسیم می‌کند (مسی^۲، ۲۰۰۹، ص. ۱۷). چرا که، سیاست به طور گسترده در همه عرصه‌هایی که انسان در آن مشغول تولید و بازتولید زندگی خود است، رخ می‌دهد (مک‌لئود و جونز^۳، ۲۰۱۱، ص. ۲۴۴۶). تا آنجا که فلسفه انتقادی، سیاست را در میان عناصر ناهمگن و متناقض فضا، به عنوان یک پارامتر داخلی و بازیگر اصلی برجسته می‌کند (نجار^۴، ۲۰۱۹، ص. ۲۲۰).

بنابراین، روند کلی تولید فضا و مکان، یک رویداد سیاسی است (همان، ص. ۲۲۰) و فضا به عنوان یک سازه اجتماعی (مسی، ۱۹۸۷، ص. ۱۱) و چگونگی سازمانیابی آن، از مسائل پرچالشی است که موضوع اختصاصی و کانون توجه علوم مختلف از دیرباز بوده است (رفیعیان و همکاران، ۱۳۹۵، ص. ۱۰۸). در علوم جغرافیایی نیز، فضا به مثابه پارادایم و کانون این علم مطرح بوده (لشگری تفرشی و همکاران، ۱۳۹۶، ص. ۵۲)، موضوع کانونی مطالعات شهری است (مشکینی و رحیمی، ۱۳۹۲، ص. ۹۲)، و با ابعاد مختلف زندگی جوامع انسانی در آمیخته است (لشگری تفرشی و همکاران، ۱۳۹۶، ص. ۵۲). در این زمینه، شکل‌دهی، تکامل و تحول فضا، نظام‌مندی و قاعده‌یابی آن، همواره کانون مباحث شهری-منطقه‌ای در دهه‌های اخیر بوده است. به طوری که، شهرشناسان و شهرپژوهان، همواره در صدد ارائه چارچوبی منطقی و مدلل، جهت دریافت اصول حاکم بر ساختار، کارکرد و تکوین فضا و درک خصیصه‌های آن بوده‌اند، تا از آن طریق بتوانند صورت‌بندی‌های فعلی و جلوه‌های فضایی موجود در چشم‌اندازهای فرهنگی و ریشه‌های آن را تحلیل کرده و با تعمیم چارچوب‌های فکری ایجاد شده، روندهای مشابه را پیش‌بینی و احیاناً برنامه‌ریزی نمایند (رفیعیان، ۱۳۷۵، ص. ۵ و ۶).

در این میان، برنامه‌ریزی نمی‌تواند به طور مستقل به دنبال ارائه طرح باشد، بلکه هسته اصلی آن با سلسله‌ی گسترده‌ای از مشارکت‌کنندگان و شبکه روابط آنها درهم تنیده است، که هر یک دارای گستره‌ی متنوعی از

1. Hossainul Haque

2. Massey

3. MacLeod & Jones

4. Najjar

گفتمان‌ها، زیست‌جهان‌ها، ارزش‌ها، تصورات، هویت‌ها و عواطف خاص خود هستند (هیلیر^۱، ۱۳۹۴، ص. ۱۰). بر این اساس، در مواجهه با فرآیند برنامه‌ریزی، ناچار به پذیرش سهم بیشتری برای تأثیر انسان و مؤلفه‌های اجتماعی در فرآیند برنامه‌ریزی هستیم، و درک عوامل انسانی-اجتماعی و منافع و انگیزه‌های آنها در سازماندهی کالبد و فضا، ضرورتی گریزناپذیر قلمداد می‌شود (کاظمیان، ۱۳۸۳، ص. ۳۰۴). به‌طوری‌که، در بسیاری از مباحث سعی شده است تا با تمرکز بر مفهوم فرآیند، نشان دهند که چگونه بازیگران مختلف برای توسعه طرح‌های فضایی خود، کنش جمعی را شکل می‌دهند و قدرت جمعی‌شان را بر فضا تحمیل می‌کنند (مشکینی و رحیمی، ۱۳۹۲، ص. ۹۰).

بر مبنای مطالب پیش‌گفته، مناطق کلانشهری را می‌توان شاخص‌ترین مثال پیچیدگی توأمان اجتماعی و فضایی دانست، چرا که این مناطق، محل تمرکز ثروت و قدرت بوده و نقش گره‌گاه فضایی-کالبدی عالی‌ترین گرایش‌ها، روابط و نیروهای اجتماعی، اقتصادی و سیاسی جوامع از مقیاس محلی تا جهانی را ایفا می‌کنند. در این زمینه، رابطه‌ی میان ساختار قدرت و سازمان‌سیاسی و حکومتی منتج از آن-به‌عنوان مؤلفه‌ای از سازمان-اجتماعی- با روند سازمانیابی فضایی کلانشهرها و مناطق کلانشهری به‌ویژه در سال‌های اخیر، به یکی از مسائل و پرسش‌های محوری در نظریه‌پردازی‌ها و پژوهش‌های برنامه‌ریزی و مدیریت کلانشهری تبدیل شده است (کاظمیان، ۱۳۸۳، ص. ۷).

بر این اساس، مناطق کلانشهری همواره شاهد دگرگونی‌های اقتصادی-اجتماعی و تغییرات کالبدی-فضایی و زیست‌محیطی بوده (پورمحمدی و جام‌کسری، ۱۳۸۹، ص. ۳)، که اگر این تغییرات به‌صورت عمیقی رخ دهد، یک فضای جدید همراه با یک نظم فضایی-اجتماعی جدید برقرار می‌شود (هابرساک^۲، ۲۰۱۰، ص. ۲۰)، به این ترتیب، سکونتگاه‌های شهری، به‌عنوان محصولی سیاسی-اجتماعی برآمده از شیوه‌های حکومت، اقتصاد، فرهنگ و روابط اجتماعی خاص خود (رفعیان و حسین‌پور، ۱۳۹۱، ص. ۷۱)، ایجاد می‌شوند و همواره تحت تأثیر مؤلفه‌هایی نظیر؛ جریان‌های سرمایه، قدرت، نیروهای اجتماعی یا نهادهای مدنی بوده است (سلطانی و نامداریان، ۱۳۹۰، ص. ۴). نتیجه این‌که، تولید فضای شهری، فرآیندی از اقتصادسیاسی است که لزوماً با انباشت سرمایه‌داری از طریق مفصل‌بندی مکانی-زمانی و منجر به برندگان و بازندگان، در ارتباط است (حسین‌الحق، ۲۰۱۲، ص. ۱). در این میان، اگرچه دولت به‌واسطه فعالیت‌های قانون‌گذاری، در کانون سیاست‌های فضایی قرار دارد، اما در کنار دولت، عوامل دیگری نیز وجود دارند که به دلیل برخورداری از منافع مکانی-محلی، همواره در صدد تغییر یا عدم تغییر آرایش فضایی هستند (مشکینی و رحیمی، ۱۳۹۲، ص. ۱۰۵).

در ادامه از میان مطالعات مختلف خارجی و داخلی که به نوعی مرتبط با پژوهش حاضر صورت گرفته، به ذکر چند مورد اشاره می‌شود:

^۱. Hillier

^۲. Habersack

باسر^۱ (۲۰۲۱) در مقاله‌ای با عنوان «تولید فضا در مناطق کلانشهری: تحلیلی لوفوری از حکمرانی و تغییر فضایی»، با استفاده از نظریه انتقادی و تولید فضای لوفور، به بررسی فضای منطقه کلانشهری پرداخته است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که شهر-منطقه به‌عنوان برساخته‌ای اجتماعی، بازتاب‌دهنده تعامل سه عنصر فضایی، یعنی؛ فضای تصور شده، فضای ادراک شده و فضای زیسته است. خاموشی فضای زیسته در منطقه کلانشهری بیانگر وضعیتی پس‌اسیاسی است که در آن ایدئولوژی و گفتمان هژمونیک، دموکراسی شهری گسترده را رد می‌کند. یاکوبی و ترفادیا^۲ (۲۰۱۹) در پژوهشی با نام «استعمار نوشهرک‌نشینان و شکل‌گیری مجدد قلمرو: خصوصی‌سازی و ملی‌شدن در اسرائیل»، با استفاده از نظریه انتقادی و روش توصیفی-تحلیلی به بررسی شکل‌گیری قلمرو-فضایی در فلسطین‌اشغالی پرداختند. یافته‌ها نشان می‌دهد، خصوصی‌سازی فضا در این منطقه بدون توجه به چارچوب سیاسی و جغرافیایی استعماری قابل فهم نیست و این چارچوب در واقع جهت‌دهنده کنترل دولت بر بازار است. همچنین، رابطه نزدیکی بین سیاست‌های نئولیبرالی و استعمار مهاجران وجود دارد که در اصلاحات ارضی و برنامه‌ریزی‌های صورت گرفته، منجر به ایجاد یک رژیم فضایی-سیاسی برای تسلط سرزمینی شده است. نجار (۲۰۱۹) در پژوهشی با عنوان «برنامه‌ریزی، قدرت و سیاست: نقد انتقادی نقش پنهان برنامه‌ریزی فضایی در مناطق درگیری»، با استفاده از نظریه سیاست مکان و روش توصیفی-تحلیلی، نشان داد که تعامل برنامه‌ریزی، قدرت و سیاست باعث شکل‌گیری الگوهای متناقض توسعه فضایی در اورشلیم شده است. فضای شهری در اورشلیم تحت دو نوع برنامه‌ریزی (مترقی و کاهنده) تولید می‌شود که بازتاب‌دهنده تأثیر شدید سیاست و قدرت در تقسیم‌بندی شهری مناطق درگیری است. حسین‌الحق (۲۰۱۲)، در مقاله‌ای با عنوان «اقتصادسیاسی فضای شهری: زمین، املاک و مستغلات در شهر داکا»، با استفاده از نظریه اقتصادسیاسی فضا و روش توصیفی-تحلیلی، نشان داد که رشد سریع شهرنشینی در بنگلادش منجر به تشدید مبارزات سیاسی بر سر فضای شهری شده است. بخش زمین، املاک و مستغلات داکا (LRE)، به‌عنوان نماینده فضای شهری، روند انباشت سرمایه‌داری را با سلب مالکیت از اقشار فقیر و حاشیه‌نشین به پیش می‌برد. این بخش تبدیل به صحنه‌ای برای انباشت سرمایه شده که فضاهای مسکونی و تجاری را کالایی می‌کند و سود این فرآیند نصیب نخبگان اقتصادی-سیاسی و بازیگران قدرتمند و نزدیکان آنها می‌شود. لیوبنویچ و میتکویچ^۳ (۲۰۱۸) در پژوهش خود با عنوان «استفاده از تحلیل ساختاری برای شناسایی عوامل کلیدی در توسعه آینده شهر نیش»، با روش آینده‌پژوهی و تحلیل روند، نشان دادند که عوامل سیاسی و اقتصادی بیشترین تأثیر را در توسعه این شهر داشته و در آینده نیز اثرگذار خواهند بود. عوامل جمعیتی و اجتماعی نیز پیامد عملکرد این عوامل اصلی هستند. بهبود کیفیت تحولات شهری با برنامه‌ریزی‌ای امکان‌پذیر است که به جای منافع سرمایه‌گذاران خصوصی، از منافع عمومی حمایت کند.

1. Buser

2. Yacobi & Tzfadia

3. Ljubenović & Mitković

همچنین، حقیقت‌ناثینی و محسن‌پور (۱۴۰۱) در پژوهش «تبیین تحولات سازمان فضایی شهر ساحلی محمودآباد از منظر اقتصاد سیاسی فضا»، با روش کیفی و تحلیل مضمون، نشان دادند که نیروهای اقتصادی (سرمایه‌گذاران زمین و مسکن) و سیاسی (واسطه‌گران میان سرمایه‌داران و مدیران شهری) به همراه ائتلاف‌های جمعی، نقش اصلی در تحولات شهر دارند. رشد جمعیت و افزایش ارزش زمین، فرصت‌های سرمایه‌گذاری ایجاد کرده، اما بورس‌بازی، تبلیغات زیاد و کمبود منابع مالی مدیریت شهری، باعث ساخت‌وساز غیر اصولی، ویلاسازی و برج‌سازی خارج از قوانین شده است. مهرثابت و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله «نقش مؤلفه‌های اقتصادسیاسی در سازمانیابی فضایی کلانشهر رشت با استفاده از تکنیک دیمتل»، که با رویکرد اقتصادسیاسی و تکنیک دیمتل انجام شده بود، نشان دادند که تحولات اقتصادسیاسی در کلانشهر رشت باعث تغییرات محسوس در فضای کالبدی، مانند افزایش مساحت و جمعیت شده است. این تغییرات منجر به بی‌عدالتی و دوگانگی فضایی شده‌اند. عواملی مانند رانت، تحولات زمین و مسکن، تأثیر قوانین و سوداگری زمین، نقش مهمی در این ناموزونی فضایی و کالبدی دارند. سرور و همکاران (۱۴۰۰)، در پژوهش «اقتصادسیاسی و مدیریت یکپارچه حریم منطقه کلانشهری تهران»، که مبتنی بر نظریه اقتصادسیاسی فضا و روش توصیفی-تحلیلی و تکنیک معادلات-ساختمانی بود، به این نتیجه دست یافتند که؛ تشتت و تفرق ساختارفضایی در منطقه کلانشهری تهران، نتیجه غلبه رسمی نهادهای قدرتمند و ناهمسویی نهادهای غیررسمی با سیاست‌ها و برنامه‌های آنها است. تقابل و ناهمسویی مذکور، زمینه‌ساز واگرایی عناصر اصلی ساخت‌وساز و در نتیجه، تفرق در ساختارفضایی-کالبدی منطقه کلانشهری تهران شده است. در پژوهش حسینی و همکاران (۱۴۰۰) با عنوان «تبیین نظری فضاهای نوظهور شهری و بازتاب فضایی آن در شهر تهران» که با استفاده از نظریه زمینه‌ای و روش کیفی مردم‌نگاری انجام شده است، نشان داده شد که فضاهای نوظهور نتیجه‌ی منازعات میان ساختار قدرت و گروه‌های طردشده از فرآیند برنامه‌ریزی فضایی هستند. این فضاها همواره محل نزاع بر سر تولید، معنا و کارکرد فضا بوده‌اند. رابطه‌ای دیالکتیکی میان این فضاها و کنشگران فعال در آنها با ساختار قدرت وجود دارد که از سه گانه؛ اقتصادسیاسی رانتی، حاکمیت اقتدارگرا و اسلام سیاسی تأثیر می‌پذیرد و زمینه شکل‌گیری فضاهای نوظهور را فراهم می‌کند. ارشادسرابی و همکاران (۱۳۹۹)، در مقاله‌ای با عنوان «واکاوی و ارزیابی نقش نهاد قدرت در سازمانیابی فضایی مجموعه شهری مشهد»، با تکیه بر نظریه قدرت و روش‌شناسی ترکیبی، به بررسی تأثیر نهادهای قدرت بر سازمانیابی فضایی ناحیه کلانشهری مشهد پرداختند. یافته‌ها نشان داد که محرک اصلی در این فرآیند، سهم‌خواهی از قدرت شهری و نفوذ بر تصمیمات فضایی است. نهادهای حکومتی و دولتی با برخورداری از نفوذ بالا، نقش اصلی در برنامه‌ریزی شهری مشهد داشته و این برنامه‌ریزی به‌صورت دستوری و از بالا به پایین اجرا می‌شود. همچنین، گروه‌های قدرتمند نیز از طریق این نهادها در روند سازمانیابی فضا اعمال نفوذ می‌کنند. حسینی و همکاران (۱۳۹۹)، در پژوهشی با عنوان «بررسی و تحلیل عوامل مؤثر بر توسعه ساختار کالبدی-فضایی شهر قم با رویکرد آینده‌پژوهی»، با استفاده از نظریه تحلیل ساختمانی و رویکرد آینده‌پژوهی، توسعه ساختار کالبدی-فضایی شهر قم را بررسی کردند. نتایج نشان داد که متغیرهای کالبدی و

سیاسی - مدیریتی، بیشترین تأثیرگذاری را بر توسعه شهر دارند. همچنین، شاخص‌هایی مانند ارتقای قم به مرکز استان، رونق تجارت و بازار و سیاست‌ها و قوانین شهری، از مهم‌ترین عوامل مؤثر در این فرآیند هستند. سعیدی‌فرد و همکاران (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «تبیین بازتاب اقتصاد رانتی بر سازمان‌فضایی کلانشهرها؛ نمونه موردی: منطقه یک تهران»، با استفاده از نظریه اقتصاد رانتی و روش‌های توصیفی-تحلیلی و شبه‌دلفی، نشان دادند که فضاهای رانتی در منطقه مورد مطالعه بسیار گسترده است. از نظر اقتصادی، افزایش درآمد ناشی از تراکم فروشی بیشترین تأثیر را دارد و افزایش قیمت زمین، اقتصاد غیرتولیدی و رانت زمین با ایجاد مراکز مصرفی مانند مال‌ها نیز نفوذ قابل توجهی دارند. در بعد اجتماعی، گتوسازی اجتماعی بیشترین تأثیر و نفوذ را دارد که موجب تخریب هویت ایرانی-اسلامی و فرهنگ تجمل‌گرایی شده است. همچنین در حوزه‌های سیاسی-مدیریتی، زیست‌محیطی و کالبدی، اقتصاد سیاسی رانتی، افزایش فعالیت‌های ساختمانی، سرمایه‌گذاری ملکی و تخریب کاربری‌های سبز و باغات بیشترین تأثیر را بر سازمان‌فضایی منطقه داشته‌اند.

حسینی (۱۳۹۵) در رساله دکتری خود با عنوان «تبیین مؤلفه‌های تأثیرگذار بر سازمانیابی فضایی کلانشهرها در منطقه کلانشهری تهران»، با اتکا بر نظریه نومنطقه‌گرایی و روش‌های علی-مقایسه‌ای، الگوریتم ژنتیک و رگرسیون لجستیک، به این نتیجه رسید که سازمان‌فضایی منطقه کلانشهری تهران حاصل تمرکزگرایی ملی و تمرکززدایی در سطح کلانشهر تهران از دهه ۵۰ است. روند تحول فضایی از الگوی متمرکز تک‌هسته‌ای به الگوی نیمه‌متمرکز و سپس چندهسته‌ای منظومه‌ای شکل گرفته است. از مهم‌ترین عوامل مؤثر در این سازمان‌یابی می‌توان به گسترش شبکه‌های ارتباطی، مکان‌گزینی صنایع و خدمات، سیاست‌ها و طرح‌ها و ویژگی‌های طبیعی مانند توپوگرافی و لرزه‌خیزی اشاره کرد. و در نهایت، حاجی‌پور (۱۳۸۷) در پژوهشی توصیفی-تحلیلی با عنوان «بررسی علل و عوامل اثرگذار در فرآیند شکل‌گیری و تکوین مناطق کلانشهری»، نشان داد که شکل‌گیری و توسعه مناطق کلانشهری، نتیجه تأثیر ترکیبی عوامل بیرونی مانند جهانی‌شدن، بازساخت اقتصادی و فناوری اطلاعات، و عوامل درونی مانند رشد جمعیت، مهاجرت، حومه‌نشینی، اسکان غیررسمی، ساختار حمل‌ونقل است که در یک فرآیند مشخص، باعث سازمانیابی فضایی این مناطق می‌شوند.

به این ترتیب، منطقه کلانشهری کرج از دهه ۳۰ به بعد، تحولات گسترده‌ای در حوزه‌های جمعیتی، اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و محیطی تجربه کرده است. نزدیکی به تهران، قرارگیری در مسیر شاهراه‌های ارتباطی کشور و مجاورت با مراکز صنعتی و خدماتی، این منطقه را به یکی از قطب‌های جمعیتی مهم تبدیل کرده است (مهندسان مشاور نقش‌پیراوش، ۱۳۹۴، ص. ۳۷). پس از انقلاب اسلامی، با افزایش مهاجرت و رشد شتاب‌زده جمعیت، این منطقه رشد بی‌برنامه و پراکنده‌ای را تجربه کرد و سکونتگاه‌های آن اغلب به صورت جزایری جدا از هم عمل می‌کنند (همان، ص. ۷).

موارد گفته شده، فضا را دستخوش تغییرات متعدد و پیچیده‌ای نموده، به‌طوری‌که، این منطقه کلانشهری، طی سال‌های اخیر، یکی از مهم‌ترین عرصه‌های تحولات فضایی در کشور بوده است. ناگفته پیداست، بستر فیزیکی این تحولات یعنی زمین، تبدیل به کالایی پرسود شده که به جهت بهره‌دهی بالا و کمک در انباشت

سرمایه، از دیرباز در کانون توجه قدرت‌های سیاسی و اقتصادی قرار داشته است. لذا، تصور می‌شود محدوده مذکور از ویژگی‌های منحصربه‌فردی در حوزه برنامه‌ریزی و سیاست‌های شهری برخوردار است. به‌طوری‌که، گستره‌ای از کنشگران در حوزه‌های مختلف سیاسی و اقتصادی وجود دارند که هر یک با برخورداری از آراء و ظرفیت خاص خود، وزنه‌ای در مراحل مختلف تهیه، تصویب و اجرای برنامه برای منطقه کلانشهر کرج محسوب می‌شوند. به عبارتی، تولید و بازتولید فضای شهری و سیاست‌های مرتبط با آن، در چارچوب شبکه‌هایی از کنشگران رسمی و غیررسمی اتفاق می‌افتد که وابستگی سازمانی آنها می‌تواند در حوزه‌های دولتی، عمومی، خصوصی و یا مردم، باشد.

بنابراین، پژوهش حاضر سعی دارد با بهره‌گیری از تحلیل ساختاری، به بررسی فرآیند سازمانیابی فضایی منطقه کلانشهری کرج و شناسایی مهم‌ترین بازیگران و تبیین نقش آنها در این منطقه بپردازد، و به پرسش پژوهش مبنی بر اینکه، «مهم‌ترین بازیگران عرصه فضا در فرآیند سازمانیابی فضایی منطقه کلانشهری کرج کدام‌ها هستند؟»، پاسخ دهد.

۲. روش‌شناسی

نوع تحقیق بر اساس هدف؛ کاربردی- توسعه‌ای و از لحاظ ماهیت و روش؛ تحلیلی - اکتشافی می‌باشد. روش گردآوری اطلاعات در این پژوهش، مطالعات اسنادی (فیش‌برداری و کتابخانه‌ای) و مطالعات میدانی (پرسش‌نامه و مصاحبه) است. جامعه آماری پژوهش شامل خبرگان و کارشناسان در موضوع مربوط هستند که ضمن بهره‌مندی از دانش در حوزه مربوطه، نسبت به منطقه مورد مطالعه نیز از شناخت کافی برخوردار می‌باشند.

جدول ۱. مشخصات جامعه آماری پژوهش

تعداد	خبرگان
۱۰	اساتید دانشگاه و اعضای هیئت علمی آموزشی و پژوهشی
۱۲	مهندسين مشاور شهرسازی و معماری/ مطالعات جغرافیایی و برنامه‌ریزی فضایی
۸	پژوهشگران و فارغ التحصیلان مقطع دکتری
۱۰	مدیران سازمان‌های بخش دولتی و عمومی سطوح استانی و شهرستانی منطقه کلانشهری کرج

در این پژوهش از روش تحلیل ساختاری استفاده شده است. نرم‌افزار مورد استفاده در این پژوهش با نام MICMAC شناخته می‌شود. به‌منظور تعیین و شناسایی مهم‌ترین کنشگران مؤثر بر سازمانیابی فضایی منطقه- کلانشهری کرج با استفاده از خبره‌سنجی از کارشناسان و متخصصان مربوطه و مطالعه منابع، عوامل اولیه

شناسایی شدند. داده‌ها و منابع اطلاعاتی از طریق پرسشنامه جمع‌آوری و سپس با استفاده از مدل تحلیل-ساختاری مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند.

نمونه‌گیری در این پژوهش مبتنی بر روش غیراحتمالی و از نوع هدفمند است. این طرح نمونه‌برداری زمانی به کار می‌رود که گردآوری داده‌های تخصصی و دقیق در مورد موضوع پژوهش جنبه حیاتی داشته و هیچ‌یک از سایر طرح‌های نمونه‌برداری احتمالی، امکان گردآوری چنین داده‌هایی را به دست ندهد (الرک و ستل^۱، ۱۳۸۰، ص. ۳۲۱).

توضیح اینکه، در یکی از مراجع، تعداد اعضای کمیته شرکت‌کننده در مدل‌سازی ساختاری تفسیری، ۱۰ تا ۱۲ نفر پیشنهاد شده است (اصغریور، ۱۳۸۲، ص. ۱۳۱). به این ترتیب، در این پژوهش تعداد خبرگان ۲۵ نفر انتخاب شدند.

جدول ۲. سازمان‌ها و عناصر مورد بررسی در سازمانیابی فضایی منطقه کلانشهری کرج و وابستگی نهادی آنها

نهاد	سازمان/عناصر
حکومتی - دولتی	شورای عالی شهرسازی و معماری؛ شرکت عمران شهرهای جدید؛ شرکت بازآفرینی شهری ایران؛ وزارت کشور؛ استانداری؛ شورای برنامه‌ریزی و توسعه استان؛ دادگستری استان؛ سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان؛ اداره کل راه و شهرسازی؛ بنیاد مسکن استان؛ اداره کل حفاظت محیط زیست؛ سازمان جهاد کشاورزی؛ سازمان میراث فرهنگی؛ سازمان ثبت اسناد و املاک استان؛ شرکت برق منطقه‌ای؛ شرکت آب و فاضلاب استان؛ شرکت آب منطقه‌ای؛ شرکت گاز استان؛ شرکت مخابرات استان؛ سازمان صنعت، معدن و تجارت؛ فرمانداریها؛ بخشدارها
حکومتی - عمومی	شهرداری‌ها؛ دهیاری‌ها؛ شوراهای شهر؛ شوراهای روستا در سطح استان
بخش خصوصی	مهندسین مشاور شهرسازی، آمایش و مطالعات فضایی؛ شرکت‌های ساختمانی و انبوه‌ساز؛ ملاکین و زمینداران بزرگ؛ بنگاههای معاملات ملکی
تشکل‌های غیردولتی	سازمانهای مردم‌نهاد
خانواده‌ها	شهروندان

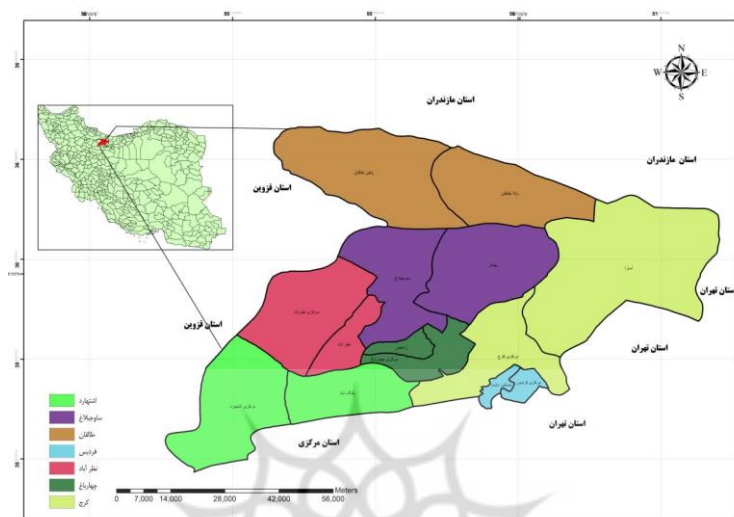
مأخذ: (سرور، ۱۴۰۰؛ ۱۳۹۴؛ آخوندی، ۱۳۸۷)

۱.۲. قلمرو جغرافیایی پژوهش

منطقه کلانشهری کرج با وسعت ۵۱۸۲ کیلومتر مربع، بین ۳۵ درجه و ۳۲ دقیقه تا ۳۶ درجه و ۲۰ دقیقه عرض شمالی و ۵۰ درجه و ۱۰ دقیقه تا ۵۱ درجه و ۲۷ دقیقه طول شرقی، در جنوب دامنه‌های رشته‌کوه البرز واقع شده است. این محدوده از شمال با استان مازندران، از جنوب با استان مرکزی، از غرب با استان قزوین و از شرق با استان تهران همسایه است. در حال حاضر منطقه کلانشهری کرج، شامل ۷ شهرستان (کرج، اشتهارد،

¹. Alreck & Settle

ساوجبلاغ، طالقان، نظرآباد، فردیس و چهارباغ) و مشتمل بر ۱۴ بخش، ۳۱ دهستان و ۱۸ نقطه شهری می باشد (سالنامه آماری استان البرز، ۱۴۰۰؛ مهندسین مشاور شرق آیند، ۱۳۹۳، طرح آمایش استان البرز، گزارش نظام-شهری).

شکل ۱. موقعیت منطقه کلانشهری کرج در کشور ایران

۳. یافته ها

به منظور تعیین مهم ترین کنشگران سازمانیابی فضایی منطقه کلانشهری کرج، با استفاده از خبره سنجی از متخصصان و کارشناسان مربوطه، به تهیه پرسشنامه اثرات متقاطع اقدام شد. برای این منظور، تعداد ۳۲ عامل به عنوان عوامل اولیه بر اساس نظر کارشناسان شناسایی و با کمک نرم افزار میک مک تحلیل شدند. ابعاد ماتریس ۳۲*۳۲ تنظیم شد. بر اساس نتایج، درجه پرشدگی ماتریس ۹۶/۸۸ درصد است که حاکی از آن است که عوامل انتخاب شده در بیش از ۹۶ درصد موارد بر یکدیگر تأثیر داشته اند. از مجموع ۱۰۲۴ رابطه قابل ارزیابی، ۳۲ رابطه صفر بوده و این بدان معناست که عوامل بر یکدیگر تأثیر نداشته یا از هم دیگر تأثیر نپذیرفته اند، که این تعداد نزدیک به ۳.۱ درصد کل حجم ماتریس را به خود اختصاص داده است. نتایج تحلیل اولیه ماتریس در جدول (۳) قابل مشاهده است.

جدول ۳. نتایج تحلیل اولیه ماتریس متقاطع متغیرها

ابعاد ماتریس	تعداد تکرار	بدون تأثیر	تأثیرگذار قوی	تأثیرگذاری متوسط	تأثیرگذاری کم	جمع	درجه پرشدگی
۳۲×۳۲	۲	۳۲	۴۷۶	۳۲۲	۱۹۴	۱۰۲۴	۹۶/۸۸

از طرف دیگر، ماتریس اثرات متقاطع عوامل و متغیرهای مورد بررسی در تحقیق بر اساس شاخص‌های آماری با ۲ بار چرخش داده‌ای از مطلوبیت و بهینه‌شدگی حدود ۰/۹۷ درصد برخوردار بوده است، که این موضوع نیز روایی بالای پرسشنامه و پاسخ‌های آن را نشان می‌دهد (جدول ۳).

جدول ۴. میزان چرخش داده‌ای و درجه مطلوبیت عوامل و متغیرها در ماتریس اثرات متقاطع

میزان اثرپذیری (درصد)	میزان اثرگذاری (درصد)	میزان تکرار و چرخش داده‌ای
۹۸	۹۶	۱
۹۹	۹۹	۲

۱.۳. ماتریس تأثیرات مستقیم (MDI^۱)

در ماتریس تأثیرات مستقیم، جمع سطری هر عامل به عنوان میزان تأثیرگذاری و جمع ستونی هر عامل میزان تأثیرپذیری آن را از عوامل دیگر نشان می‌دهد. هر چه میزان جمع سطری یک عامل بیشتر باشد، نشان‌دهنده‌ی اثرگذاری بیشتر و اثرپذیری کمتر آن عامل می‌باشد.

جدول ۵. میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری عوامل بر همدیگر در ماتریس تأثیرات متقابل

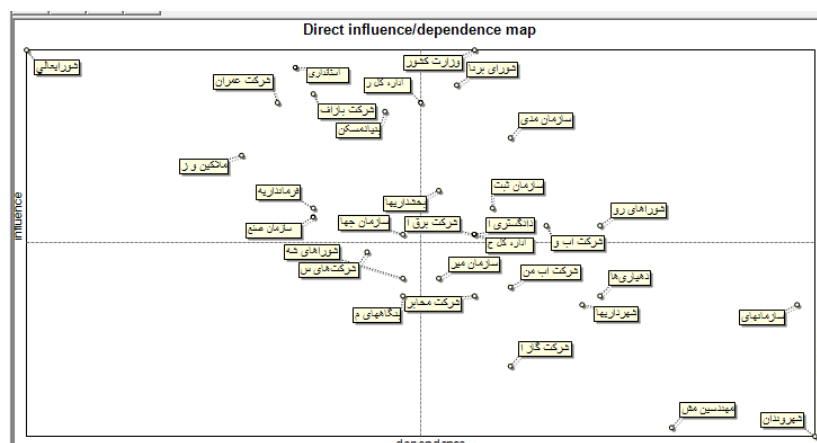
تأثیرپذیری	تأثیرگذاری	بازیگران مورد بررسی
۴۷	۹۰	شورای عالی شهرسازی و معماری کشور
۶۱	۸۴	شرکت عمران شهرهای جدید
۶۳	۸۵	شرکت بازآفرینی شهری ایران
۷۲	۹۰	وزارت کشور
۶۲	۸۸	استانداری
۷۱	۸۶	شورای برنامه‌ریزی و توسعه استان
۷۲	۶۹	دادگستری استان
۷۴	۸۰	سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان
۶۹	۸۴	اداره کل راه و شهرسازی
۶۷	۸۳	بنیاد مسکن استان
۷۲	۶۹	اداره کل حفاظت محیط زیست
۶۸	۶۹	سازمان جهاد کشاورزی
۷۰	۶۴	سازمان میراث فرهنگی
۷۳	۷۲	سازمان ثبت اسناد و املاک
۷۲	۶۹	شرکت برق منطقه‌ای
۷۶	۷۰	شرکت آب و فاضلاب

¹ Matrix of Direct Influences

تأثیر پذیری	تأثیر گذاری	بازیگران مورد بررسی
۷۴	۶۳	شرکت آب منطقه‌ای
۷۴	۵۴	شرکت گاز استان
۷۲	۶۲	شرکت مخابرات استان
۶۳	۷۱	سازمان صنعت، معدن و تجارت استان
۶۳	۷۲	فرمانداریها
۷۰	۷۴	بخشداریه‌ها
۷۸	۶۱	شهرداریها
۷۹	۶۲	دهیاری‌ها
۶۸	۶۴	شوراهای شهر
۷۹	۷۰	شوراهای روستا
۸۳	۴۷	مهندسین مشاور شهرسازی، آمایش و مطالعات فضایی
۶۶	۶۷	شرکت‌های ساختمانی و انبوه‌ساز
۵۹	۷۸	ملاکین و زمینداران بزرگ
۶۸	۶۲	بنگاههای معاملات ملکی
۹۰	۶۱	سازمانهای مردم‌نهاد
۹۱	۴۶	شهروندان

بر اساس نتایج تحلیلی جدول (۵)، می‌توان بیان کرد که میزان تأثیرگذاری شاخص‌هایی مانند؛ شورای عالی شهرسازی و معماری، شرکت عمران شهرهای جدید، شرکت بازآفرینی شهری ایران، استانداری، سازمان جهاد کشاورزی، سازمان صنعت، معدن و تجارت، بنیاد مسکن، فرمانداری‌ها و زمین‌داران بزرگ، بسیار بیشتر از میزان تأثیرپذیری آنهاست. این حاکی از آن است که شاخص‌های یادشده تأثیر بسیاری در سیستم بر جای می‌گذارند و به‌عنوان تأثیرگذارترین عوامل در سازمانیابی فضایی منطقه کلانشهری کرج شناخته می‌شوند. در مقابل، شرکت گاز، شهرداری‌ها، دهیاری‌ها، مهندسین مشاور، سازمان‌های غیردولتی، شهروندان، شرکت آب- منطقه‌ای، سازمان میراث فرهنگی و شرکت مخابرات را می‌توان در زمره‌ی مهم‌ترین عوامل تأثیرپذیر دانست که سهم بسیار کمی در تأثیر بر سیستم دارند.

شکل شماره (۲) نحوه‌ی قرارگیری و پراکنش هر یک از عوامل را در محور تأثیرگذاری و تأثیرپذیری نشان می‌دهد. بر اساس نحوه‌ی قرارگیری و پراکنش عوامل و متغیرها در ماتریس تأثیرگذاری مستقیم، می‌توان به بیان مهم‌ترین عوامل تعیین‌کننده یا تأثیرگذار و مهم‌ترین عوامل وابسته یا تأثیرپذیر در سازمانیابی فضایی منطقه- کلانشهری کرج پرداخت (جدول ۶).

شکل ۲. پراکندگی متغیرها و جایگاه آن‌ها در محور تأثیرگذاری و تأثیرپذیری

در شکل (۲) ناحیه بالای سمت راست نقشه، موقعیت متغیرهای با اثرگذاری و اثرپذیری بالاست؛ بخش سمت چپ بالا متغیرهای با اثرگذاری بالا و اثرپذیری پایین را داریم؛ بخش پایین سمت راست متغیرهایی هستند که اثرپذیری بالا و اثرگذاری کم دارند و در نهایت در ناحیه چهارم، یعنی بخش پایین سمت چپ، متغیرهای با اثرگذاری و اثرپذیری پایین قرار می‌گیرند.

جدول ۶. طبقه‌بندی شاخص‌ها و وضعیت آن‌ها بر اساس میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری در ماتریس

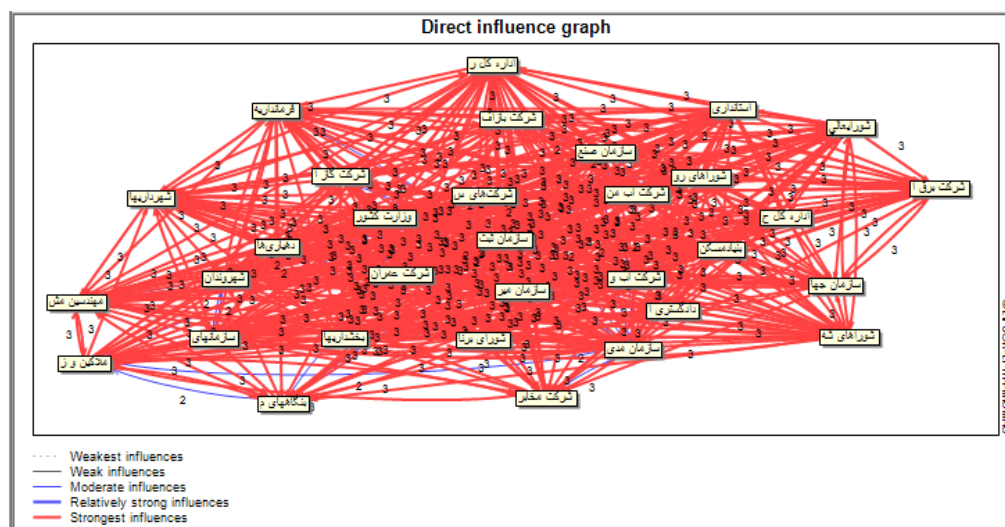
تأثيرات مستقيم

طبقه‌بندی شاخص‌ها	گروه متغیرهای موجود در هر طبقه	عوامل و متغیرها	ویژگی هر طبقه
شاخص‌های تعیین‌کننده یا تأثیرگذار	حکومتی - دولتی	شورای عالی شهرسازی و معماری	- این شاخص‌ها بیشترین تأثیرگذاری و کمترین تأثیرپذیری را دارند؛ - به‌عنوان بحرانی‌ترین شاخص‌ها، وضعیت سیستم و تغییرات آن وابسته به آن‌هاست؛ - متغیرهای ورودی سیستم محسوب می‌شوند و توسط سیستم قابل کنترل نیستند، زیرا خارج از سیستم قرار داشته و بیشتر به‌صورت عاملی از ثبات عمل می‌کنند.
		شرکت عمران شهرهای جدید	
		شرکت بازآفرینی شهری ایران	
		استانداری البرز	
		سازمان جهاد کشاورزی	
		سازمان صنعت، معدن و تجارت	
		بنیاد مسکن استان	
		اداره کل راه و شهرسازی	
	بخش خصوصی	فرمانداری‌های استان	
		زمین‌داران بزرگ	
شاخص‌های دووجهی	حکومتی - دولتی	وزارت کشور	- هم‌زمان به‌صورت تأثیرپذیر و بسیار تأثیرگذار عمل می‌کنند؛ - این متغیرها دارای طبیعتی ناپایدار هستند، زیرا هر عمل و
		شورای برنامه‌ریزی و توسعه استان	
		سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان	
		سازمان ثبت اسناد و املاک استان	

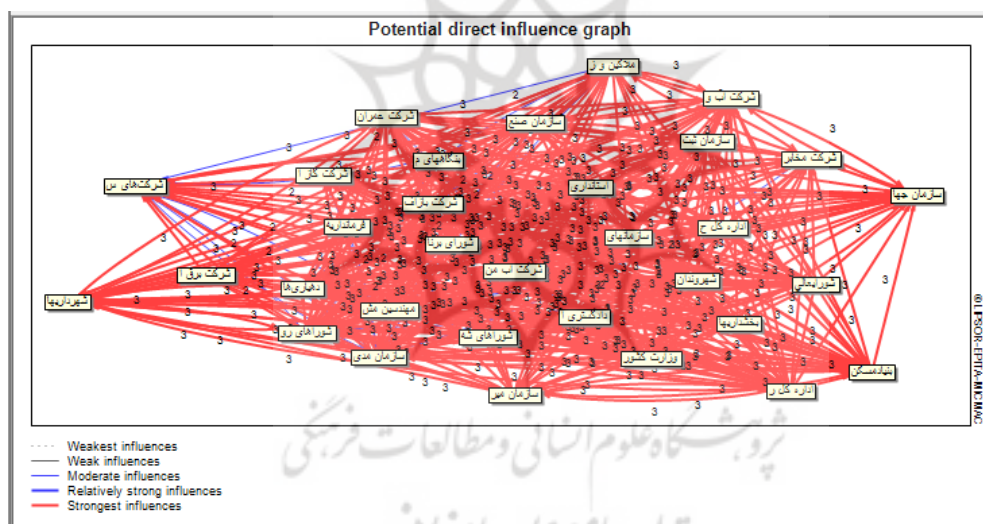
طبقه‌بندی شاخص‌ها	گروه متغیرهای موجود در هر طبقه	عوامل و متغیرها	ویژگی هر طبقه
شاخص‌های تأثیرپذیر یا وابسته		دادگستری استان	تغییری بر روی آن‌ها واکنش و تغییر بر دیگر شاخص‌ها را در پی خواهد داشت.
		شرکت برق منطقه‌ای	
		بخشداری‌های استان	
		اداره کل حفاظت محیط زیست	
		شرکت آب و فاضلاب استان	
	حکومتی - عمومی	شوراهای روستای استان	
	حکومتی - دولتی	شرکت گاز استان	- تأثیرگذاری بسیار پایین و تأثیرپذیری بسیار بالایی دارند؛ - نسبت به تکامل متغیرهای دوجویی و تأثیرگذار بسیار حساس هستند؛ - این شاخص‌ها خروجی سیستم به حساب می‌آیند.
		شرکت آب منطقه‌ای	
		سازمان میراث فرهنگی	
		شرکت مخابرات استان	
	حکومتی - عمومی	شهرداری‌های استان	
	بخش خصوصی	دهیاری‌های استان	
		سازمان‌های مردم‌نهاد	
		مهندسین مشاور شهرسازی، آمایش و ...	
شاخص‌های مستقل و مستثنی	شهروندان	خانواده‌ها و خانوارهای عادی	
	حکومتی - عمومی	شوراهای شهرهای استان	این شاخص‌ها از سایر شاخص‌های سیستم تأثیر چندانی نپذیرفته و بر آن‌ها تأثیر کمی داشته یا تأثیری ندارد.
	بخش خصوصی	شرکت‌های ساختمانی و انبوه‌ساز	
		بنگاههای معاملات ملکی	

بر اساس نتایج مشخص شد که از ده شاخص تأثیرگذار و تعیین‌کننده، نه شاخص از گروه حکومتی - دولتی و یک شاخص زیرگروه بخش خصوصی بوده است. در گروه شاخص‌های تأثیرپذیر، شرایط به گونه‌ای است که از تمامی گروه‌ها عوامل و متغیر وجود دارد. به این صورت که؛ چهار شاخص از گروه حکومتی - دولتی، دو شاخص از گروه حکومتی - عمومی و نیز برای گروه‌های غیردولتی، خصوصی و شهروندان، هر کدام یک متغیر وجود دارد.

در نهایت، نمایش گرافیکی از شاخص‌های موردبررسی در ماتریس تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم، نشان داده شده است (شکل ۳ و ۴).

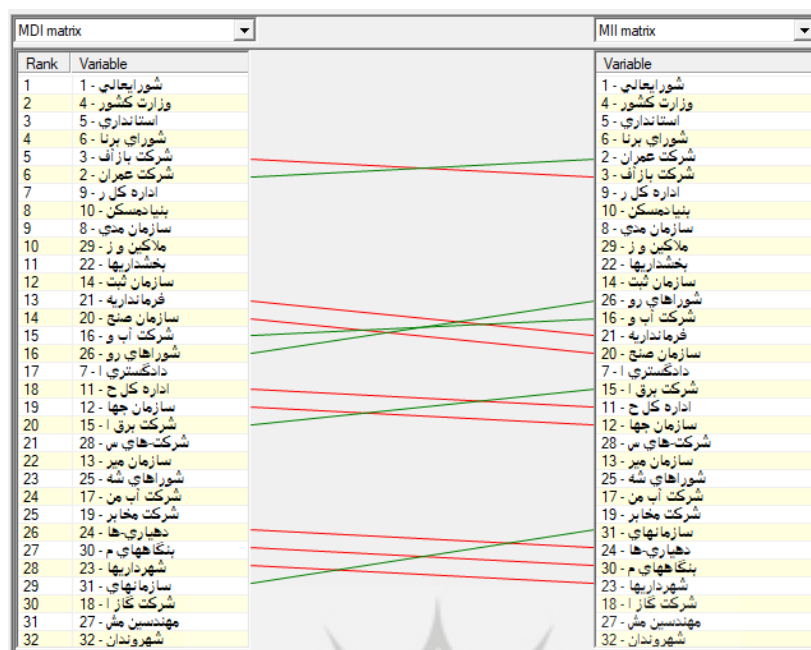
شکل ۳. تأثیرات مستقیم بین شاخص‌ها و روابط بین آنها

شکل ۴. تأثیرات غیرمستقیم بین شاخص‌ها و روابط بین آنها

۲.۳. جایگاه شاخص‌های موردبررسی بر اساس میزان تأثیرگذاری در ماتریس تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم

پس از انجام محاسبات، درنهایت با استفاده از تحلیل سیستمی به رتبه‌بندی و تعیین جایگاه شاخص‌های مورد مطالعه پرداخته شده است (شکل ۵).

شکل ۵. رتبه‌بندی و تعیین جایگاه شاخص‌های مورد مطالعه بر اساس میزان اثرگذاری در ماتریس تأثیرات

مستقیم و غیرمستقیم

شکل ۶. رتبه‌بندی و تعیین جایگاه شاخص‌های مورد مطالعه بر اساس میزان اثرپذیری در ماتریس تأثیرات

مستقیم و غیرمستقیم

بر اساس نتایج حاصل از شکل شماره (۵) می‌توان بیان کرد که؛ شورای عالی شهرسازی و معماری، وزارت کشور، استانداری، شورای برنامه‌ریزی و توسعه استان و شرکت بازآفرینی شهری ایران، به ترتیب، پنج شاخص بسیار اثرگذار در سازمانیابی فضایی منطقه کلانشهری کرج می‌باشند.

۳.۳. شناسایی بازیگران کلیدی در فرآیند سازمانیابی فضایی منطقه کلانشهری کرج

در نهایت از میان ۳۲ نهاد و کنشگر مورد بررسی، بر اساس شکل شماره (۵)، ۱۰ مورد به عنوان مهم‌ترین بازیگران در فرآیند سازمانیابی فضایی منطقه کلانشهری کرج مشخص شد. این عوامل در واقع چارک بالایی تأثیرات مستقیم است و شامل عواملی می‌شود که بر اساس امتیاز عامل اول حداکثر در ۲۵ درصد پایین‌تر از آن قرار دارد. (جدول ۷).

جدول ۷. بازیگران کلیدی و تأثیرگذار در فرآیند سازمانیابی فضایی منطقه کلانشهری کرج

بازیگران کلیدی	رتبه	لایه حاکمیت	مقیاس عملکرد	موضوع عملکرد	نقش / کارویژه
شورای عالی شهرسازی و معماری	۱	ملی	سیاستگذاری، تصمیم‌سازی	تدوین سیاستها، ضوابط و آیین-نامه‌های شهرسازی؛ هماهنگی برنامه‌های شهرسازی با برنامه‌های عمرانی؛ بررسی و تصویب نهایی طرح‌های جامع شهری و تغییرات آنها؛ بررسی و تصمیم‌گیری درباره جلوگیری از گسترش بی‌رویه شهرها؛ تصویب مکانیابی کلیه پروژه‌های بزرگ مقیاس ملی	
وزارت کشور	۲	ملی	سیاستگذاری، تصمیم-سازی، تصمیم‌گیری	ایجاد نظام مطلوب تقسیمات کشوری؛ هماهنگی امور عمرانی شهرها و روستاها؛ هدایت فنی-اجرایی شهرداری‌ها و دهیاری‌ها و نظارت بر اجرای قوانین و مقررات مربوط به آنها؛ اجازه تأسیس شهرداری و دهیاری	
استانداری	۳	منطقه‌ای	تصمیم‌سازی، تصمیم‌گیری، اجرایی	تغییر مرز تقسیمات کشوری بخش و شهرستان جهت رفع مغایرت حریم با تقسیمات کشوری؛ تصویب محدوده حریم؛ اظهار نظر در برنامه‌های اجرایی استان؛ نظارت بر اجرای برنامه‌های عمرانی و عمومی؛ نظارت بر اجرای برنامه‌های عمرانی	

بازیگران کلیدی	رتبه	لایه حاکمیت	مقیاس عملکرد	موضوع عملکرد	نقش / کارویژه
		لایه ملی			شهرداری‌ها و روستاها؛ بررسی و تأیید طرح‌های جامع شهری
شورای برنامه‌ریزی و توسعه استان	۴		منطقه‌ای	سیاست‌گذاری، تصمیم‌سازی	هماهنگی و تصمیم‌گیری در امور برنامه‌ریزی، توسعه و عمران استان و نظارت بر آن و هدایت و تصویب طرح‌ها در چارچوب برنامه‌ها، سیاست‌ها و خط‌مشی‌های کلان
شرکت بازآفرینی شهری ایران	۵		ملی	تصمیم‌سازی، تصمیم‌گیری، اجرایی	بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده
شرکت عمران شهرهای جدید	۶		ملی	تصمیم‌سازی، تصمیم‌گیری، اجرایی	مدیریت ایجاد شهرهای جدید در کشور و نظارت بر آماده‌سازی، احداث بنا و تأسیسات و تجهیزات شهری، خدماتی، تولیدی و تجاری و مدیریت طرح‌های جامع و تفصیلی شهرهای جدید و نقشه‌های تفکیکی اراضی و تغییرات بعدی آنها
اداره کل راه و شهرسازی	۷		منطقه‌ای	تصمیم‌گیری، اجرایی	توسعه و نگهداری زیرساخت‌های حمل و نقل و برنامه‌ریزی شهری و مسکن؛ ارتقای کیفیت ساختمان‌ها و حمل و نقل
بنیاد مسکن استان	۸		منطقه‌ای	تصمیم‌گیری، اجرایی	بررسی و تعیین نیازمندیهای مسکن محرومان اعم از شهری و روستایی و تهیه برنامه برای رفع آنها؛ تهیه طرح‌های هادی روستایی؛ تأمین و آماده‌سازی زمین و ساخت مسکن
سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان	۹		منطقه‌ای	تصمیم‌سازی، تصمیم‌گیری، اجرایی	هماهنگی و راهبری نظام برنامه‌ریزی استان در چارچوب نظام برنامه‌ریزی کشور
ملاکین و زمینداران بزرگ	۱۰		محلی	-	واسطه‌گری و دلالی املاک و مستغلات

اطلاعات جدول (۷) در قالب چهار دسته تقسیمات ارائه شده است. در تقسیم‌بندی نخست، بازیگران بر اساس تعلق به گونه‌ی خاصی از لایه حاکمیت دسته‌بندی شده‌اند، که در اینجا از ۱۰ بازیگر کلیدی، ۹ بازیگر متعلق به بخش حکومتی- دولتی و یک بازیگر در لایه خصوصی جای

گرفته است. در تقسیم‌بندی دیگر، جایگاه بازیگران کلیدی ده‌گانه با توجه به مقیاس عملکرد آنها است، که ۴ بازیگر با مقیاس عملکردی ملی، ۵ بازیگر منطقه‌ای و یک بازیگر دارای مقیاس عملکرد محلی است. در ستون موضوع عملکرد نیز، بر اساس اینکه هر بازیگر در چه سطح عملکردی در سازمانیابی فضایی منطقه کلانشهری کرج نقش داشته است، و در نهایت در ستون آخر جدول، کارویژه و مأموریت خاص آنها که می‌تواند سازمانیابی فضایی منطقه را متأثر نماید، بررسی شده است.

۴.۳. پایداری و ناپایداری سیستم

نحوه‌ی پراکنش شاخص‌ها در محور تأثیرگذاری و تأثیرپذیری، بیانگر میزان پایداری و ناپایداری سیستم است. چنانچه توزیع شاخص‌ها به شکل L باشد، سیستم پایدار است و این حالت نشان‌دهنده‌ی ثبات در شاخص‌های تأثیرگذاری و تداوم تأثیر آنها بر سایر شاخص‌هاست (شکل ۶).

شکل ۷. شماتیک سیستم‌های پایدار و ناپایدار (گودت و همکاران^۱، ۲۰۰۸، ص. ۲۲؛ به نقل از حسینی،

۱۴۰۲، ص. ۱۱۸)

بر این اساس، شکل شماره (۲) که نشان‌دهنده پراکندگی متغیرها و جایگاه آن‌ها در محور تأثیرگذاری و تأثیرپذیری است، حاکی از ناپایداری سیستم می‌باشد.

¹. Godet

۴. بحث

نتایج این پژوهش در خصوص شناسایی بازیگران تأثیرگذار در سازمانیابی فضایی منطقه کلانشهری کرج، در مقایسه با نتایج پژوهش‌های داخلی و خارجی در قالب جدول شماره (۸) ارائه شده است. به این ترتیب، هم‌راستا با مطالعات داخلی و خارجی، در پژوهش حاضر نیز، بر نقش محوری نهادهای حکومتی و دولت در تولید و سازمان‌یابی فضا تأکید شد. به عبارتی، در مقوله فضا، سیاست در هر بعدی از آن، از جمله تولید و سازمانیابی حضور دارد، که این یافته‌ها با دیدگاه مَسی (۲۰۰۹) که فضا را متأثر از شبکه‌ای پیچیده از قدرت و سیاست می‌داند، مشابهت دارد.

وجه تمایز این تحقیق، استفاده از روش آینده‌پژوهی برای تحلیل شاخص‌های سازمان‌یابی فضایی است؛ رویکردی که آن را به ابزاری راهبردی در برنامه‌ریزی شهری تبدیل می‌کند. با توجه به ماهیت میان‌رشته‌ای موضوع فضا، این پژوهش با ترکیب آینده‌پژوهی و تحلیل ساختاری در حوزه‌های مختلف مانند جغرافیا و شهرسازی، نوآوری محسوب می‌شود.

در نهایت، برخلاف مطالعات پیشین که کمتر به شناسایی مصداقی بازیگران پرداخته‌اند، این تحقیق به‌طور خاص به تفکیک و تحلیل نقش بازیگران اصلی در فرآیند سازمان‌یابی فضا توجه داشته است.

جدول ۸. تشابهات و تفاوت‌های بازیگران کلیدی و نقش آنها در سازمانیابی فضایی منطقه کلانشهری کرج با

نمونه‌های موردبررسی

مطالعات	نهادهای	بازیگران کلیدی
داخلی (تهران، مشهد، محمودآباد و ...)	فرماندهی - انتظامی	در این پژوهش، بازیگران نهادهای حکومتی-دولتی نقش برجسته‌ای در سازمانیابی فضایی منطقه کلانشهری کرج داشتند و به‌طور مشخص معرفی شدند. در حالی که، پیشینه‌های داخلی تنها به عوامل حکومتی و سیاسی و بدون ذکر مصداقی، اشاره‌ای کلی داشتند. پژوهش ارشادسرابی در مشهد شباهت‌هایی داشت، اما تفاوت اساسی در ساختار بازیگران حکومتی دو منطقه وجود دارد؛ کرج بیشتر ساختار دولتی و مشهد ساختار مذهبی با ارتباط نزدیک به عناصر حکومتی مانند آستان قدس رضوی دارد. همچنین، پژوهش حسینی در قم، متغیرهای سیاسی-مدیریتی را مهم‌ترین عوامل توسعه کالبدی-فضایی معرفی کرده که با یافته‌های این مطالعه مشابهت دارد.
	حکومتی - عمومی	با وجود نقش کم‌رنگ بازیگران نهادهای حکومتی-عمومی در سازمانیابی فضایی منطقه کلانشهری کرج، برخی پژوهش‌ها (مانند مقاله سعیدی‌فرد و همکاران) نشان می‌دهند که درآمد ناشی از تراکم‌فروشی، نقش مهمی در این فرآیند داشته است؛ موضوعی که بیانگر اثرگذاری نهادهای حکومتی-عمومی (شهرداری و شورای شهر) است.
	خصوصی	در بررسی حاضر، از بین بازیگران بخش خصوصی، به‌طور مشخص ملاکین و زمین‌داران بزرگ در منطقه کلانشهری کرج نقش بارزی در تحولات فضایی و سازمانیابی فضایی داشتند. در این زمینه، به‌عنوان مصداقی امر، می‌توان به افرادی همچون آقایان اربابی، فاتح‌یزدی و خانم انصاری به‌عنوان بزرگ‌زمین‌داران منطقه کلانشهری کرج اشاره نمود که سازمان‌فضا از اعمال نفوذ آنها در فرآیند تهیه طرح‌های شهری بی‌نصیب نبوده است. در پژوهش‌های داخلی مشابه، به‌طور محدودی نقش نیروهای اقتصادی و البته بدون تعیین بازیگران زیرمجموعه آن، در فرآیند سازمانیابی فضایی، مورد اشاره قرار گرفته است.
	غیردولتی	در پژوهش حاضر، نهادهای غیردولتی نقشی در تحولات و سازمانیابی فضایی منطقه کلانشهری کرج نداشتند. بررسی پژوهش‌های داخلی مشابه نیز بر این موضوع تأکید داشتند.

مطالعات	نهادهای	بازیگران کلیدی
خارجی (فلسطین اشغالی، داکا و ...)	شهروندان	پژوهش حاضر نشان داد که شهروندان جایگاهی در سازمانیابی فضایی منطقه کلانشهری کرج ندارند. بررسی پیشینه‌های پژوهش نیز، حاکی از فقدان جایگاه شهروندان در تحولات فضا و سازمانیابی آن بود. صرفاً در مقاله حسینی و همکاران درباره تهران، حضور شهروندان در شکل‌گیری فضاهای نوظهور دیده شده است.
	حکومتی - دولتی	پژوهش‌های بررسی‌شده در بخش پیشینه خارجی این مقاله، بر نقش غالب و بی‌چون‌وچرای ساختارهای سیاسی و نهادهای حکومتی - دولتی در تولید و سازمانیابی فضا تأکید کرده‌اند. مطالعاتی مانند یاکوبی و ترفادیا در فلسطین اشغالی، نجار در اورشلیم، حسین‌الحق در داکا و لیونوویچ و میتکوویچ در نیش، همگی نقش پررنگ سیاست و دولت را در تحولات فضایی برجسته ساخته‌اند. با این حال، بر خلاف پژوهش حاضر که به‌طور جزئی به نقش بازیگران و نهادهای پرداخته، پیشینه‌های خارجی بیشتر کلیت نقش سیاست را بیان کرده‌اند و به جزئیات سازمانی توجه کمتری داشته‌اند.
	حکومتی - عمومی	پیشینه‌های خارجی در خصوص نقش نهادهای حکومتی - عمومی در مقوله فضا، که نمود بارز آن شهرداری‌ها و شوراهای شهر هستند، بحث و نتیجه‌ای نداشتند. گویا در این زمینه، نهادهای حکومتی - عمومی از نقش بارزی برخوردار نبوده‌اند، که در پژوهش حاضر نیز، نهادهای مذکور در سازمانیابی فضا جایگاه مناسبی نداشتند.
	خصوصی	در این زمینه، این پژوهش با مقاله لیونوویچ و میتکوویچ و حسین‌الحق مشابهت دارد. با این وجود، در پژوهش لیونوویچ و میتکوویچ فقط به نقش کلی اقتصاد و سیاست اشاره شده و بازیگران وابسته به آن مشخص نشده‌اند. در این مورد خاص، این مطالعه بیشتر شبیه پژوهش حسین‌الحق است که به نقش نخبگان اقتصادی، به‌ویژه زمین‌داران و ملاکین، در تحولات فضای شهری تأکید دارد. چرا که در آن، به نخبگان اقتصادی درگیر در مقوله املاک و مستغلات و نقش پررنگ آنها در تحولات فضای شهری اشاره شده است، همان‌گونه که در منطقه کلانشهری کرج، زمین‌داران و ملاکین بزرگ حائز جایگاهی در بین بازیگران کلیدی سازمانیابی فضایی شده‌اند.
	غیردولتی	تشابه آشکار در خصوص پژوهش حاضر با پیشینه‌های خارجی؛ فقدان حضور نهادهای غیردولتی در تحولات و سازمانیابی فضایی می‌باشد.
شهروندان		در اغلب نمونه‌های موردبررسی خارجی، همانند نمونه‌های داخلی، نفی و طرد شهروندان و فقدان جایگاه آنان در فرآیند برنامه‌ریزی و سازمانیابی فضایی آشکار است. به‌طوری‌که، در پژوهش حسین‌الحق در شهر داکا، نجار در شهر اورشلیم، لیونوویچ و میتکوویچ در شهر نیش، یاکوبی و ترفادیا در خصوص فلسطین اشغالی و حتا مقاله باسر، شهروندان و مردم جایگاهی در تولید، بازتولید و سازمانیابی فضا نداشتند. به این ترتیب، مشابهت پژوهش حاضر با نمونه‌های خارجی موردبررسی، در خصوص فقدان جایگاه شهروندان در سازمانیابی فضا به‌خوبی آشکار است.

۵. نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف شناسایی و تبیین نقش بازیگران در سازمانیابی فضایی منطقه کلانشهری کرج، ۳۲ متغیر در ۵ لایه حاکمیتی (حکومتی - دولتی، حکومتی - عمومی، خصوصی، سازمان‌های غیردولتی و شهروندان) را بررسی نمود. نتایج نشان داد که ده متغیر بر سازمانیابی فضایی محدوده تأثیرگذار هستند، که نه متغیر متعلق به بخش حکومتی - دولتی و یک متغیر از بخش خصوصی (مالکان و زمین‌داران) بود. سازمان‌های حکومتی - دولتی به‌عنوان کلیدی‌ترین بازیگران شناخته شدند و بیشترین نفوذ را در روند برنامه‌ریزی و سازمانیابی داشتند. در مقابل، شهروندان کمترین تأثیرگذاری و بیشترین تأثیرپذیری را داشتند. نهادهای حکومتی - عمومی نیز نقش کم‌رنگی در این فرآیند داشتند.

به این ترتیب، روند تصمیم‌گیری‌های مدیریتی در منطقه کلانشهری کرج نیز همانند دیگر نقاط سکونتگاهی کشور، فرآیندی از بالا به پایین است و نهادهای سطوح محلی و شهروندان در آن ضعیف‌ترین جایگاه را دارند. در این میان، حضور زمین‌داران بزرگ در بین بازیگران کلیدی، به واسطه تلاش این گروه در راستای دستیابی به ارزش افزوده‌ای است که از قبل تغییر کاربری زمین‌هایشان حاصل می‌شود. چرا که ملاکین و دیگر گروه‌های قدرتمند، از طریق دولت و با اتکای به آن، در فرآیند تهیه طرح‌ها و برنامه‌های توسعه شهری- منطقه‌ای و متعاقب آن، در عرصه فضا و تحولات فضایی اثر قابل توجهی دارند.

در نهایت، پیشنهادهایی برای بهبود مدیریت و حاکمیت منطقه به شرح زیر ارائه می‌شود:

- استفاده از نگرش‌های نوین مدیریتی مبتنی بر حکمروایی و هویت منطقه‌ای؛
- هماهنگی سازمان‌های تصمیم‌گیر در مدیریت و برنامه‌ریزی سرزمین؛
- واگذاری تدریجی وظایف دولت به شهرداری‌ها، به‌ویژه در زمینه زیرساخت‌ها و وظایف حاکمیتی؛
- ایجاد مرکز هماهنگ‌کننده سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه شهری و منطقه‌ای؛
- افزایش مشارکت شهروندان در برنامه‌ریزی توسعه؛
- دخالت دولت در خرید زمین‌ها و املاک رهاشده و نظارت بر واگذاری زمین‌ها برای کاهش سوداگری و کنترل نفوذ زمین‌داران در تحولات فضایی.

کتاب‌نامه

۱. احمدآخوندی، ع.، برک‌پور، ن.، اسدی، ا.، طاهرخانی، ح.، بصیرت، م.، و زندی، گ. (۱۳۸۶). حاکمیت شهر- منطقه تهران: چالش‌ها و روندها. نشریه هنرهای زیبا، ۲۹، ۱۶-۵.
۲. اصغرپور، م. ج. (۱۳۸۲). تصمیم‌گیری گروهی و نظریه بازی‌ها با نگرش تحقیقی در عملیات. تهران: دانشگاه تهران.
۳. ارشادسرابی، ا.، دهقان، ع.، و شیعه، ا. (۱۳۹۹). واکاوی و ارزیابی نقش نهاد قدرت در سازمان‌یابی فضایی در مجموعه شهری مشهد. فصلنامه برنامه‌ریزی توسعه شهری و منطقه‌ای، ۵ (۱۴)، ۱۷۲-۱۴۱.
۴. افروغ، ع. (۱۳۹۶). فضا و جامعه؛ فضای شهری و نابرابری اجتماعی. چاپ دوم، تهران: نشر علم.
۵. الرک، پ.، و بی‌ستل، ر. (۱۳۸۰). پژوهش پیمایشی: رهنمودها و استراتژی‌هایی برای انجام دادن پیمایش، ترجمه مهراندخت نظام‌شهیدی، اردشیر امیدی‌محنه و محمود متحد. تهران: نشر آگه.
۶. باسر، م. (۱۴۰۰). تولید فضا در مناطق کلانشهری: تحلیلی لوفوری از حکمرانی و تغییر فضایی. ترجمه نریمان جهانزاد، نشریه فضا و دیالکتیک، ۲۰، ۱۸-۱.
۷. پورمحمدی، م. ر.، و جام کسری، م. (۱۳۸۹). ارزیابی ناپایداری در توسعه فضایی متروپل تبریز. مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، ۱ (۴)، ۱۸-۱.
۸. حاجی‌پور، خ. (۱۳۸۷). بررسی علل و عوامل اثرگذار در فرآیند شکل‌گیری و تکوین مناطق کلانشهری. نشریه هنرهای زیبا، ۳۴، ۴۸-۳۷.

۹. حسینی، س.ع. (۱۴۰۲). تدوین الگوی مطلوب توسعه نظام سکونتگاهی شهری مبتنی بر رویکرد آینده‌نگاری و برنامه‌ریزی بر پایه سناریو (مورد مطالعه: استان قم). رساله دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، زاهدان: دانشگاه سیستان و بلوچستان.
۱۰. حسینی، س.ع.، یغفوری، ح.، و هادیانی، ز. (۱۳۹۹). بررسی و تحلیل عوامل مؤثر بر توسعه ساختار کالبدی-فضایی شهر قم با رویکرد آینده‌پژوهی. فصلنامه جغرافیا و توسعه، ۱۸ (۶۱)، ۲۴۷-۲۷۶.
۱۱. حسینی، س.س.، رفیعیان، م.، مشکینی، ا.، و علوی، س.ع. (۱۴۰۰). تبیین نظری فضاهای نوظهور شهری و بازتاب فضایی آن در شهر تهران. مجله برنامه‌ریزی و آمایش فضا، ۵۲ (۱)، ۶۷-۴۶.
۱۲. حقیقت‌نائینی، غ.ر.، و محسن‌پور، ی. (۱۴۰۱). تبیین تحولات سازمان فضایی شهر ساحلی محمودآباد از منظر اقتصادسیاسی فضا، فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری چشم‌انداز زاگرس، ۱۴ (۵۱)، ۱۳۷-۱۱۳.
۱۳. خوجم‌لی، ع.و.، احمدی‌پور، ز.، حافظ‌نیا، م.ر.، و پورجعفر، م.ر. (۱۳۹۵). تبیین ژئوپلیتیک منظرشهری؛ رابطه قدرت و سیاست با نمادسازی شهری، پژوهش‌های جغرافیای سیاسی، ۳، ۲۸-۱.
۱۴. رفیعیان، م. (۱۳۷۵). سازمانیابی فضا با تأکید بر سیستم‌های شهری (مطالعه موردی: استان اصفهان). رساله دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
۱۵. رفیعیان، م.، تقوایی، ع.ا.، و شاه‌محمدیان، ه. (۱۳۹۷). تحلیلی بر مناسبات قدرت در فرآیند برنامه‌ریزی طرح‌های توسعه شهری، نمونه موردی: محور ۱۷ شهریور تهران. جغرافیا و توسعه، ۵۲، ۹۷-۱۱۶.
۱۶. رفیعیان، م.، و حسین‌پور، س.ع. (۱۳۹۱). نظریه شهر، فضا و مدیریت شهری. تهران: انتشارات طحان، چاپ اول.
۱۷. سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان البرز (۱۴۰۰). سالنامه آماری استان البرز. کرج: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان البرز.
۱۸. سرور، ر. (۱۴۰۰). برنامه‌ریزی و مدیریت مناطق کلانشهری با تأکید بر مدیریت یکپارچه حریم منطقه کلانشهری تهران. چاپ اول، تهران: انتشارات سروش.
۱۹. سرور، ر.، درویش، ب.، و خلیجی، م.ع. (۱۴۰۰). اقتصادسیاسی و مدیریت یکپارچه حریم منطقه کلانشهری تهران. مجله اقتصادشهری، ۶ (۱)، ۴۰-۲۷.
۲۰. سعیدی‌فرد، ف.، رضویان، م.ت.، و قورچی، م. (۱۳۹۷). تبیین بازتاب اقتصاد رانته بر سازمان فضایی کلانشهرها (نمونه موردی: منطقه ۱ شهر تهران). پژوهش‌های دانش زمین، ۹ (۳۴)، ۱۶۴-۱۴۵.
۲۱. سلطانی، ع.، و نامداریان، ا.ع. (۱۳۹۰). تحلیل نقش فضاهای شهری در دستیابی به توسعه پایدار شهرها، تبیین پارادایم ارتباط. فصلنامه باغ‌نظر، ۱۸ (۸)، ۱۲-۳.
۲۲. صیامی، ق.، و خلیل‌آبادی، ح. (۱۳۹۰). ژئوپلیتیک شهری، رویکردی نوین در تحلیل‌های ژئوپلیتیک ایران. مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، ۱۶، ۱۶۹-۱۴۵.
۲۳. کاظمیان، غ.ر. (۱۳۸۳). تبیین رابطه ساختار حاکمیت و قدرت شهری با سازمانیابی فضا، تلاش برای طراحی مدل (نمونه منطقه کلانشهری تهران). رساله دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.

۲۴. لشگری تفرشی، ا.، رضایی، م. ر.، و کاویان پور، گ. (۱۳۹۶). تبیین نظری کارکردهای قدرت سیاسی در فضای شهری. فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، ۱۲۵، ۶۶-۵۲.
۲۵. مشکینی، ا.، و رحیمی، ح. ا. (۱۳۹۲). تحلیل مفاهیم فضا و دولت در نظریه دولت و شهرنشینی در ایران. مجله مدرس علوم/انسانی، ۱۷ (۴)، ۸۷-۱۱۰.
۲۶. مهرثابت، ح.، علی اکبری، ا.، امیرعزیدی، ط.، پوراحمد، ا.، و جودکی، ح. ر. (۱۴۰۱). نقش مؤلفه‌های اقتصادی سیاسی در سازمانیابی فضایی کلانشهر رشت با استفاده از تکنیک دیماتل، فصلنامه علمی مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی، ۱۷ (۳)، ۵۷۳-۵۸۵.
۲۷. مهندسان مشاور نقش‌پیراوش. (۱۳۹۴). انسجام‌بخشی به کالبد و بافت‌های مسکونی شهر کرج (جلد دوم: شناخت عمومی شهر با تأکید بر محلات)، مهندسان مشاور نقش‌پیراوش، تهران.
۲۸. مهندسین مشاور شرق آیند. (۱۳۹۳). گزارش‌های طرح آمایش استان البرز. تهران: مهندسین مشاور شرق آیند.
۲۹. هیلیر، ج. (۱۳۸۸). سایه‌های قدرت؛ حکایت دوراندیشی در برنامه‌ریزی کاربری اراضی. ترجمه کمال پولادی. چاپ اول، تهران: جامعه مهندسان مشاور ایران.
۳۰. یوسفی، ع.، ارغان، ع.، و کامیابی، س. (۱۳۹۷). سرمایه‌داری مستغلات و تحولات فضا در ناحیه پیرامونی شاهدشهر. فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۷ (۲۵)، ۸۶-۶۷.
31. Habersack, S. (2010). *The lived space of the youth: the social production and reproduction of urban space at night in Pune, India*. Pune, India: University of Wien.
32. Hossainul Haque, K.N. (2012). *The Political Economy of Urban Space Land and Real Estate in Dhaka City*. Published by the Institute of Governance Studies, BRAC University, Dhaka.
33. Ljubenović, M., & Mitković, P. (2018). Using structural analysis to identify key factors in the future development of the city of Niš. *Journal of Urban Planning and Development*, 144(3), 05018014.
34. MacLeod, G., & Jones, M. (2011). Renewing urban politics. *Urban studies*, 48(12), 2443-2472.
35. Massey, D. (2009). Concepts of space and power in theory and in political practice. *Documents d'analisi geogràfica*, (55), 15-26.
36. Massey, D. (1987). *New Direction in Space*, Gregory & Urry (eds.). Social Relations & Spatial Structure. London: Macmillan Education LTd.
37. Najjar, R. (2019). Planning, Power, and Politics (3P): Critical Review of the Hidden Role of Spatial Planning in Conflict Areas. In *Land Use-Assessing the Past, Envisioning the Future*. IntechOpen. 217- 239.
38. Yacobi, H., & Tzfadia, E. (2019). Neo-settler colonialism and the re-formation of territory: Privatization and nationalization in Israel. *Mediterranean Politics*, 24(1), 1-19.
39. Godet, M., Durance, P., & Gerber, A. (2008). *Strategic foresight for corporate and regional development*. Strategic foresight for corporate and regional development, 17.